

15. Сукаленко Н.И. Учение А.А.Потебни и совр. антропоцентрическая лингвистика // Вісник Харк. ун-ту.- Вип.491. - Сер. філол. - Харків: Харк. нац. ун-т, 2000. - С. 91-93.
16. Тараненко О.О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух // Мовознавство. - 2005. - № 5. - С. 3-25.
17. Шаповал М. Вибрані твори // Терещенко В. Велетень із Донбасу. - Артемівськ, 2001. - 153 с.
18. Юнг К. Психологические типы // Психология индивидуальных различий: Тексты. Учебное пособие для психол. фак. ун-тов. - М.: Изд-во МГУ, 1982. - С.199-218

ББК 83.3 (4 Укр) 6

Віра ПРОСАЛОВА,
доктор філологічних наук, професор
Донецького національного університету

АВАНГАРДИСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ У ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ М.ШАПОВАЛА

*У даль життя непохлоливо
Я йду і буду вільно йти,
Аж поки мрія незрадлива
Вести захоче до мети...*

Авангардистські тенденції, орієнтовані на докорінну зміну художньої практики, виявлялися у літературному процесі у різних періоди, набуваючи щоразу нових відтінків. Авангард – це явище певного часу, обумовлене установкою на епатаж, на заперечення попередників, на прагнення знищити створене, щоб розчистити шлях новому. “Зміст поняття “авангард”, як і поняття “модернізм”, - підкресливала С.Павличко, - має конкретні особливості не тільки в кожній національній літературі, але й на кожному етапі розвитку цієї літератури” [1, с. 183]. Адже те, що було авангардним у певний період, з часом стає звичним. Під авангардом, як вважає В.Моренець, розуміють “специфіку ідейно-естетичних новоз’яв у світовій літературі даного часу” [2, с. 136]. Руйнація, з якою нерідко асоціюється авангард, відроджується щоразу в нових варіаціях. Згадаймо, наприклад, гучні перевтілення Михайля Семенка, котрий оголошував себе то

кверофутуристом, то панфутуристом, то “останнім поетом”, маючи на увазі загибель мистецтва спочатку буквально, а потім образно, і т.п. Однак взаємини між типовим авангардистом М.Семенком і М.Шаповалом-Сріблянським були відверто опозиційними, про що свідчить, скажімо, така нищівна характеристика першого, як “дегенерат”. Це протистояння обумовлене неприйняттям формалістичних експериментів невгамовного М.Семенка, відчутною байдужістю до формальних ознак нового мистецтва.

Представники “Української хати”, як і футуристи, проголошували розрив з класичною спадщиною, завзято воювали зі своїми літературними противниками. Проте за цим зовнішнім збігом помітна суттєва відмінність: “хатяни” відзначалися націоналістичною орієнтацією тоді, як лідер футуристів М.Семенко, котрий дебютував в їхньому органі, оспівав “сонцевесняний” Жовтень. На думку теоретиків “Української хати”, націю можуть врятувати сильні особистості, здатні консолідувати і спрямувати її енергію. М.Шаповал, зокрема, підкреслював, що “українство жило й живе тепер з одного імпульсу – націоналізму, який і мусить охопити життя всієї нації” [3, с. 201]. Націоналістична орієнтація “хатян” означала “розбудову нації з метою її майбутньої автономізації, а також розбудову того, що тепер називається національною ідентичністю” [4, с. 130]. Критики “Української хати” розглядали національне в естетичному плані. Український дух, на думку М.Сріблянського, - це “великий, складний у своїй грандіозності організм, з безліччю внутрішніх процесів руху і чарівних нюансів настрою” [6, с. 95]. Саме цей дух, на його думку, породжує “квіти творчості”.

У діяльності представників “Української хати”, яка виникла в Києві і проіснувала лише 5 років, було багато справді авангардного, епатажного, розрахованого на шокування розчуленої читацької аудиторії. Намагаючись подолати побутовізм, народницькі кліше, “хатяни” заперечували традиції. Їх інтелектуальний лідер М.Шаповал у статті “Порожнє місце” проголошував, що “культури в нашій минувшині – нема!”, що в історії нашої культури переважали безпринципність, варварство і тьма, що в нашій культурі немає митців, гідних наслідування.

Суголосність подібних висловлювань гаслу російських футуристів – “скинути Пушкіна, Достоевського, Толстого та ін., та ін. з Пароплава Сучасності” – очевидна. Негативістський дискурс “хатян” виявлявся у скиданні усіх “ідолів”, запереченні культу маси.

Усвідомлюючи, що перспективи літературного розвитку необхідно шукати і виробляти, Шаповал-літературознавець так оцінював тогочасну літературну ситуацію, яка змушувала його бути різким, категоричним: “Консерватизм української художньої думки вражає невіджаловано при першому знайомстві з нею. Вона не те що не летить вперед, а тупає позаду життєвого поїзда, що несеться в будучину крилатим змієм. Коли в сусідніх літературах іде перестрілка на нових позиціях, виробляються в літературних лабораторіях нові комбінації та елементи, то в нас письменники, переживуючи стару патріотично-романтичну жвачку і вперед не хочуть зробити кроку. А коли хто й зробить, то його сіпнуть за полу; не послухає – назвуть “безбатченком” і пустять на чотири вітри” [6, с. 428]. Саме консерватизм художнього мислення, утилітарне розуміння мистецтва викликали різке заперечення у “хатян”, котрі орієнтувалися на здобутки європейських літератур, всупереч назві журналу, що асоціювалася з чимось домашнім, теплим, затишним, прагнули прорвати завісу інертності, тієї непролазної рутини, яка виникала в умовах “заблокованої літератури”. Опозиційне ставлення до літературно-мистецької ситуації виявлялося у категоричних імперативах, що мали місце у літературознавчих розвідках, публіцистичних виступах. Безапеляційність, категоричність висловлювань не допускали сумнівів, передбачали віру, що була передумовою скидання усіх без винятку “ідолів”.

Агресивність відчувалася у ставленні до спадщини класиків української літератури. Тих же, хто орієнтувався на Європу, на здобутки європейської культури, “хатяни” як послідовні європейці підтримували. Так, скажімо, Ю.Дарагана – чільного представника Празької поетичної школи - М.Шаповал вважав “таємно-молитовним”, маючи на увазі багатозначність символіки його творів, величезний вплив на сучасників.

Авангард складний і суперечливий за своєю природою. Розчищаючи “місце” для невисловленого, виконуючи, по суті,

санаційну функцію, він не створює естетичних цінностей. “Його роль – санаційна, заперечувальна (і в цьому розумінні – “апофатична”),- підкреслює В.Моренець.- Створення тривалих естетичних цінностей (“побільшення присутності Бога”) не є його органічною функцією, випадає говорити про “звільнення місця” для присутності Бога в духовному житті суспільства. Коли ж і народжуються тривалі естетичні цінності, то не згідно з природою авангарду, а всупереч їй, як виняток, як відхилення від самого авангарду...” [2, с. 154].

Характеризуючи авангардне мистецтво, В.Моренець наголошує на тому, що головним для нього стає “вразити, розтормосити, збудити, викликати активну реакцію сторонньої людини”[Там само, с. 156]. При цьому бажано досягати миттєвого відгуку, тобто несподіваного, невиваженого, неосмисленого.

Подібні інтенції виявлялися у творчій діяльності М.Шаповала, свідомого своєї місії бунтівника. “Література індивідуалізму, його поезія і сон, - писав він, - будуть мостом, по якому молоде покоління перейде з ночі старих в день свого цвіту. Наша бунтівницька література, наш індивідуалізм збережуть наші сили для життя, а не для марнування їх у наймах біля панських порогів” [7, с. 186]. Митець протестував проти безсилості духа, прагнув утвердити культ сильної особистості, проголошував індивідуалізм як “соціальний зміст”. Він усвідомлював, що естетичні цінності творять не колективи, а індивідуальності. Винятковість ролі митця підкреслювалася такими його характеристиками, як “пророк”, “захисник ідеалу”, “речник святий” та ін. М.Шаповал, як і його сучасник Г.Чупринка, свято вірив у місійну суть поета:

*Повстане серед вас на стражі
Пророк, захисник ідеалу.
(М.Шаповал)*

*Ти пророк, ти світлий геній,
Ти блискучий метеор!
(Г.Чупринка)*

Перегук між “хатянами” відчутний навіть на лексичному рівні і виявляється в оперуванні словами одного лексичного ряду.

Опозиція індивідууму і не здатного піднятися до його рівня натовпу виявлялася визначальною і відверто декларувалася у статтях. “Ніякої гармонії між творцем і юрбою не буває і не може бути” [3, с. 201], - стверджував М.Шаповал у статті “Поет і юрба”. Якщо це справді неможливе, то хто ж поведе інертну масу. Антиномічність подібних висловлювань більш ніж очевидна.

Зверхнє ставлення до юрби, підвладної сліпим інстинктам, охопленої егоїстичними потребами і не здатної зрозуміти велику людину, відчутне, наприклад, у поезії “Великий Пан своє добро...”. Юрба зображується тут “купою гною”:

*Для всіх було, багато всім –
А кожен став усе хапати,
І думав, що йому, не їм,
Призначив Пан запанувати*
[8, с. 241].

Протистояння Пана юрбі не може бути подоланим, бо вона не варта навіть співчуття. Між ними лишається прірва нерозуміння. І чим більших успіхів досягає творча особистість, тим менше розуміє її загал. Ніцшеанська ненависть до юрби, котра не здатна зрозуміти генія, породжує комунікативний розрив: митець говорить у пустелю, бо його не чують сучасники. Аморфність, байдужість, нищість юрби унеможливають комунікацію.

Витравлюючи рабський дух, плекаючи віру в сильну особистість, М.Шаповал протиставляв сучасникам - оспалим, байдужим - своє “Я”, доводив таким чином значимість людської індивідуальності:

*На могилі кам'яним стовпом
Я стоятиму з німим докором,
Й похоронним у руці хрестом!*
[8, с. 244].

Герой-індивідуаліст реалізується у своєрідних масках-ідеалах. Відбулося, по суті, заміщення його реального “я” ідеальним еквівалентом, котрий протистоїть і юрбі, і всьому світу.

Малюючи картину загибелі України, поет прагнув розбудити свідомість співвітчизників, повернути їх до проблем

сьогодення. Він свято вірив у пришествя Месії: “Йде пророк і, може, згуба / Його розіпне або спале, / Та хрест його й огонь вік буде / Світить красою ідеала...”. М.Шаповал сподівався, що “вища людина” і “вища культура” стануть тим “творчим синтезом, з якого народиться новий культурний світ – модерне українство” [5, с. 98].

Як свідок і безпосередній учасник національно-визвольних змагань 1917-1920 років поет пережив гіркоту розчарування, біль поразки, що викликали закономірну в цій ситуації апеляцію до вищих сил (“О Ти, Найвищий!”). Покараний любов’ю до України, М.Шаповал відчував увесь тягар її становища, прагнув передати дух “молитов наших і поклонів, бажань, жадань, надій, прокльонів”, тобто все те, чим жило його покоління. При цьому автор виявляє відкритість емоцій, автологічність і навіть самокритичність: “Роки минули в Празі швидко, / Роки минули золоті / У емігрантському гурті: / Даремно, нудно й дуже бридко!”

Ліричний герой поета – не представник юрби, а вищий обранець. Цю особливість помітив ще П.Богацький, рецензуючи збірку “Самотність”. На думку рецензента, самотність “недоступна рядовим людям з юрби, а є чудовою прикрасою великої прекрасної душі поодиноких вибранців неба”. Самота осмислюється як передумова самопізнання і зростання, це та самота, яка трактується Є.Маланюком як “висота”.

Що ж до “хатян”, М.Шаповала зокрема, то в їх діяльності поєдналися авангардистські і класичні тенденції. Відштовхуючись від народницької риторики, поет не міг уникнути її штампів: усіх отих “хатоньок”, “ягідок”, “зіроньок”, “слізоньок” і т.п. Якщо літературно-критичні та публіцистичні статті відзначалися нетолерантністю до попередників, то у поетичних творах відчутні ремінісценції і з ними, і з сучасниками, а найчастіше з О.Олесем. У поезії М.Шаповала домінувала традиційна образність, народницькі кліше: “співи солов’їні”, “чисте небо”, “місячна ніч”. Україна в його сприйнятті була сонячною, зоряною, вишневою, тобто традиційною. Зображуючи її, поет вдавався до кольорів національної символіки: “Жовта нива, жовта нива / Та блакитні волошки, / Наче матінка щаслива / І веселі діточки...”. Проте під впливом кровопролиття у ліриці з’являлися інші, апокаліптичні картини:

*І я бачу, що ти згинеш, Україно,
Задубіси, беззахисна, у степу,
Як вмира в заметах кинута дитина,
Як конає біла квітка у склепу*
[8, 244].

Цим візіям протиставлялася сильна особистість.

У поезії М.Сріблянського спостерігалася еkleктичність, “не збігання теорії зі сферою художньої практики” [5, с. 96], поєднувалися елементи народницького і модерністського дискурсів. Ці елементи у різні періоди творчості відповідно корелювалися. Еволюція поета відбувалася переважно в тому аспекті, про що писати, і меншою мірою у тому плані, як писати.

Позиція М.Шаповала, як і інших “хатян”, була суголосною “вісниківцям”, по-перше, націоналістичною зорієнтованістю, по-друге, розумінням ролі особи в історії, по-третє, усвідомленням значущості вольового чинника в людському житті. Але ототожнювати її з “вісниківською” немає підстав, бо це різночасові явища.

М.Шаповал – “людина великої ініціативи” (за свідченням видатного українського громадського і політичного діяча Б.Мартоса) – належав до неврівноваженого покоління, яке то не приймало визнаних майстрів, то вибухало ліричним шалом, то піддавало все сумніву, то, травмоване поразкою національно-визвольних змагань, несло свій тяжкий хрест. Як соціолог він розробляв шляхи, якими нація повинна була йти до мети, як громадський діяч активно працював задля України, як літературознавець утверджував естетичні критерії в оцінці художніх явищ, виробляв концепцію літературного розвитку, як поет сугестював національну енергію. У сприйнятті сучасників він був сильною особистістю, “однією з найяскравіших індивідуальностей свого часу, людиною великих здібностей, темпераменту та амбіцій у кращому розумінні” (Г.Журба).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Павличко С. «Мистецтво», або авангард як антимодернізм // Дискурс модернізму в українській літературі. - К.: Либідь, 1999.

2. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. – К.: Основи, 2002.
3. Сріблянський М. Поет і юрба: До характеристики «культу» Шевченка // Українська хата. - 1910. - Кн.3.
4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. - К.: Либідь, 1999.
5. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів, 1997.
6. Сріблянський М. Pro domo sua...// Українська хата. – 1909.
7. Українська хата. - 1911.
8. “Українська хата”: Поезії 1909 –1914 рр.- К.: Молодь, 1990.

ББК 60.51 (4 Укр) 6

Віталій БІЛЕЦЬКИЙ,

*кандидат філософських наук, доцент
Донецького національного університету*

ПОСТАТЬ МИКИТИ ЮХИМОВИЧА ШАПОВАЛА В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ

Ставлення до вітчизняних культурних і, зокрема, наукових надбань сьогодні нарешті зазнає ґрунтовних змін. На відміну від ідеологічно вивіреної радянської гуманітарної науки, яка гальмувала поступ національної культурної автентичності, широке коло сучасних вчених поступово починає усвідомлювати, що для повноцінного аналізу і, тим більше, прогнозування соціокультурних, економічних процесів конкретної країни чи народу необхідно детально дослідити його спадщину, під чим слід розуміти широкий спектр унікальних ідейних і матеріальних надбань.

Це повною мірою стосується вітчизняної соціологічної науки, яка сьогодні доволі швидко розвивається. Але куди рухається ця наука у своєму розвої? Якими є її загальні вектори? Чи є у неї специфіка, унікальність, спадковість?

Нова наукова дисципліна, яку нині опановують українські студенти-соціологи - „Історія вітчизняних соціологічних теорій і вчень” - здійснює плідний пошук відповідей на ці запитання. Дослідники доводять, що українська прото- і власне академічна